

FOUNDATION FOR
THE PRESERVATION
OF JEWISH HERITAGE
IN POLAND

www.fodz.pl

FUNDACJA
OCHRONY
DZIEDZICTWA
ŻYDOWSKIEGO

Leżajsk

SZLAK CHASYDZKI

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego założona została w marcu 2002 roku przez Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP (ZGWŻ) oraz Światową Organizację Żydowską ds. Restytucji (WJRO).

Naszym celem jest ochrona reliktyw kulturowego dziedzictwa Żydów w Polsce. Priorytetem Fundacji jest ochrona cmentarzy: we współpracy z innymi organizacjami i osobami prywatnymi doprowadziliśmy do upamiętnienia, ogrodzenia i uratowania przed zniszczeniem kilkudziesięciu cmentarzy żydowskich (m.in. w Zakopanem, Kozienicach, Mszczonowie, Kłodzku, Iwaniskach, Strzegowie, Dubience, Kolnie, Iłży czy Wysokiem Mazowieckiem). Działania Fundacji obejmują także rewitalizację szczególnie ważnych i wartościowych zabytków dziedzictwa żydowskiego. Do takich obiektów należą m.in. synagogi w Zamościu, Kraśniku i Rymanowie.

Nasza działalność na rzecz ochrony dziedzictwa nie ogranicza się jednak wyłącznie do opieki nad poszczególnymi obiektami; równie ważna jest dla nas dbałość o poszerzanie wiedzy na temat historii Żydów, którzy przez wieki współtworzyli dziedzictwo kulturowe Polski.

Do najistotniejszych działań edukacyjnych Fundacji należy skierowany do młodzieży program „Przywróćmy Pamięć” www.PAMIEC.FODZ.PL, w którym uczestniczy ponad 130 szkół z całej Polski, a także multimedialny portal internetowy POLIN – Dziedzictwo Polskich Żydów www.POLIN.ORG.PL, który prezentować będzie historię społeczności żydowskich z 1200 miejscowości z całej Polski.

Jednym z najważniejszych przedsięwzięć Fundacji jest projekt Szlak Chasydzki.

więcej informacji o działaniach Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego:

WWW.FODZ.PL

WWW.PAMIEC.FODZ.PL

WWW.POLIN.ORG.PL

Szanowni Państwo,

Publikacja ta poświęcona jest historii społeczności żydowskiej Leżajska i jest jedną z serii broszur opowiadających o losach Żydów w miejscowościach należących do Szlaku Chasydzkiego – projektu, który od 2005 r. realizowany jest przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

Szlak Chasydzki to trasa wiodąca śladami Żydów z południowo-wschodniej Polski, a wkrótce także zachodniej Ukrainy. Partnerami Fundacji w realizacji projektu jest już 20 gmin z terenów Podkarpacia i Lubelszczyzny, w których zachowały się bezcenne ślady wielowiekowej obecności polskich Żydów: Baligród, Biłgoraj, Chełm, Cieszanów, Dębica, Dynów, Jarosław, Kraśnik, Lesko, Leżajsk, Lublin, Przemyśl, Ropczyce, Rymanów, Sanok, Tarnobrzeg, Ustrzyki Dolne, Wielkie Oczy, Włodawa i Zamość.

Szlak Chasydzki przebiega przez atrakcyjne tereny południowo-wschodniej Polski, m.in. Rostocze czy Bieszczady, i łączy miejscowości, w których znajdują się zarówno imponujące synagogi, jak i cmentarze żydowskie, na których nierzadko znaleźć można nagrobki pochodzące z XVIII, XVII, a nawet XVI w. Wiele z tych cmentarzy jest wciąż odwiedzanych przez chasydów przybywających z całego świata.

W ramach projektu Szlak Chasydzki Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego wspiera jednostki samorządu terytorialnego i organizacje pozarządowe w ochronie i promocji wielokulturowego dziedzictwa ich miejscowości, a także stymuluje tworzenie trwałych partnerstw międzysektorowych na rzecz rozwoju turystyki profilowanej, wykorzystującej zabytki kultury żydowskiej.

Szlak Chasydzki daje wielu miejscowościom szansę na zaistnienie na mapie turystycznych atrakcji Polski – oprócz powszechnie znanego Zamościa, wpisanego na listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO, na Szlaku leżą także ośrodki często omijane przez turystów, nieświadomych atrakcji, jakie kryją.

Serdecznie zapraszamy na wyprawę Szlakiem Chasydzkim!

Monika Krawczyk | Dyrektor Generalny

Dlaczego „Szlak Chasydzki”?

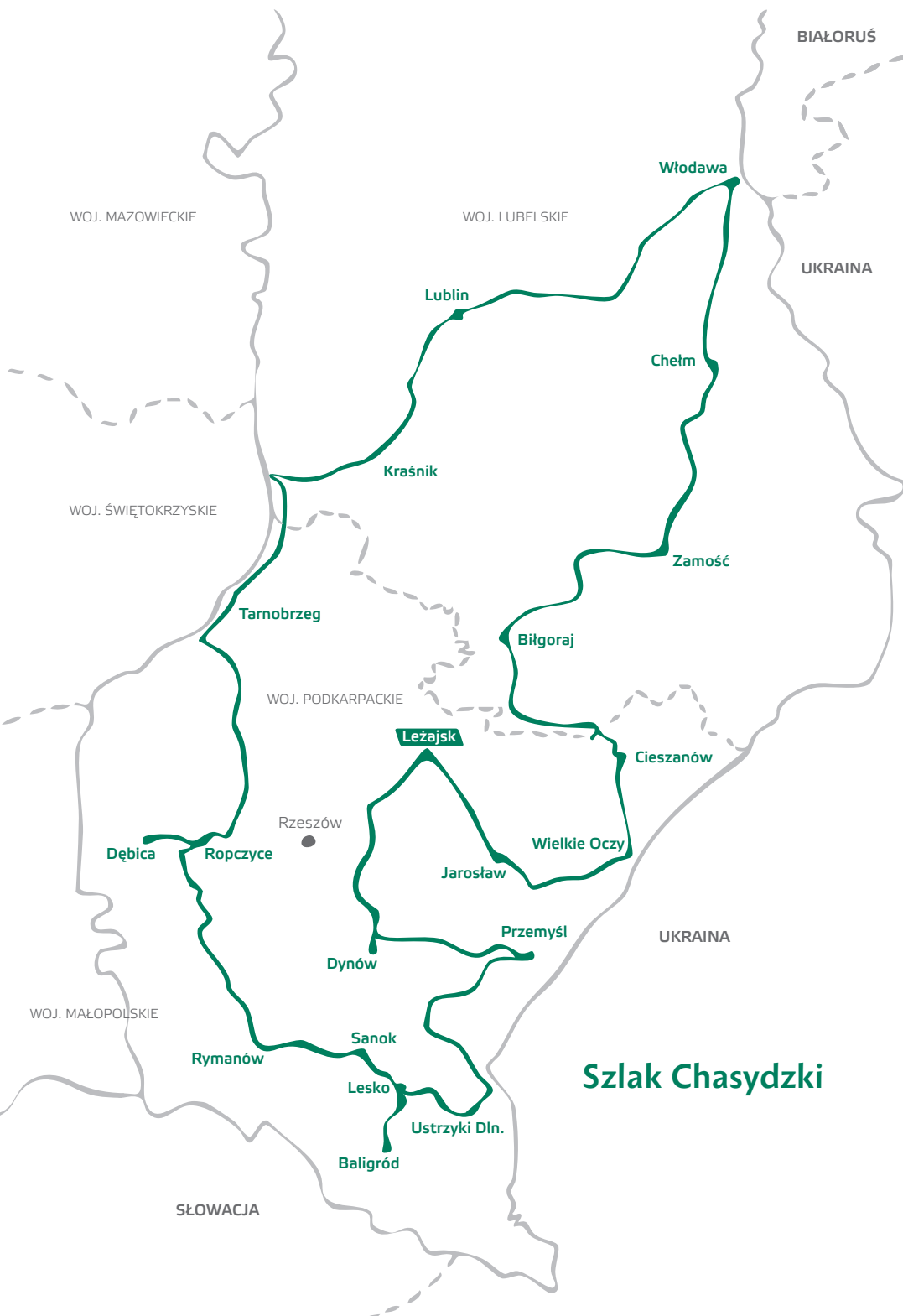
Polska przez stulecia była domem wielu pokoleń Żydów; na jej terenie miał miejsce bezprecedensowy rozkwit kultury żydowskiej, a także myśli religijnej i piśmiennictwa. To właśnie tutaj w XVIII w. narodził się chasydyzm, jeden z najważniejszych nurtów, jakie kiedykolwiek powstały w ramach judaizmu. Szczególnie wielu zwolenników zyskał on na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej, m. in. na terenach, przez które przebiega dziś Szlak Chasydzki.

Tradycyjnie przyjmuje się, że twórcą chasydyzmu (*chassid* po hebrajsku znaczy „pobożny”) był Izrael ben Eliezer z Międzyboża na Podolu, znany jako Baal Szem Tow. Chasydzi wyznawali pogląd, że religijność nie może się ograniczać jedynie do ścisłego przestrzegania nakazów i zakazów judaizmu, a nawet – że ich zbyt restrykcyjne przestrzeganie oddala człowieka od Boga. Stąd silny akcent kładziono na duchowy wymiar religii i na emocjonalne przeżywanie wiary.

Chasydzi gromadzili się wokół cadyków (*cadik* to po hebrajsku „sprawiedliwy”), charyzmatycznych przywódców duchowych, z których każdy proponował szczególny sposób przybliżenia się do Boga – określoną metodę studiowania *Tory* i innych pism religijnych, a także odprawiania poszczególnych praktyk. W XIX w. godność cadyka stała się dziedziczna – powstawały całe ich dynastie, których nazwy pochodziły od miejscowości, gdzie miescił się dwór cadyka.

W rocznicę śmierci cadyka – *jorajt* – chasydzi gromadzą się przy jego grobie, wierząc, że w ten dzień dusza cadyka nawiedza miejsce spoczynku, modlą się i zostawiają przy grobie niewielkie karteczki z wypisanymi prośbami, zwane *kwitlech*. Tradycja ta jest wciąż żywa – do grobów cadyków do dziś regularnie przybywają chasydzi z całego świata.

Wiele miejscowości należących do Szlaku Chasydzkiego było ważnymi ośrodkami chasydyzmu. Dwory cadyków znajdowały się w Cieszanowie, Dębicy, Dynowie, Lesku, Leżajsku, Lublinie, Przemyślu, Ropczycach, Rymanowie i Tarnobrzegu (a dokładniej – w pobliskim Dzikowie). Najważniejszym niegdyś ośrodkiem chasydyzmu na ziemiach polskich był Leżajsk, gdzie działał słynny cadyk Elimelech. W pozostałych miejscowościach Szlaku mieszkali chasydzi związani z cadykami z innych miast i wsi – co nie umniejsza jednak atrakcyjności położonych tam zabytków dziedzictwa żydowskiego.

Szlak Chasydzki – najciekawsze obiekty

BALIGRÓD – cmentarz, założony na początku XVIII w.

BIŁGORAJ – cmentarz, założony w XIX w.

CHEŁM – tzw. nowa synagoga z początku XX w.; cmentarz, założony w XV w., jeden z najstarszych zachowanych cmentarzy żydowskich w Europie.

CIESZANÓW – synagoga z końca XIX w., cmentarz założony w XIX w.

DĘBICA – synagoga wzniesiona w końcu XVIII w., cmentarz założony na przełomie XVII i XVIII w.

DYNÓW – cmentarz założony prawdopodobnie w XVIII w., miejsce spoczynku cadyka Cwi Elimelecha Szapiro z Dynowa (1785-1841).

JAROSŁAW – dwie XIX-wieczne synagogi oraz cmentarz, założony na początku XVIII w.

KRAŚNIK – zespół synagogałny, na który składają się dwie bożnice: XVII- i XIX-wieczna; tzw. nowy cmentarz, założony w połowie XIX w.

LESKO – synagoga wzniesiona w XVII w. oraz założony w XVI w. cmentarz, jeden z najstarszych zachowanych cmentarzy żydowskich w Europie.

LEŻAJSK – cmentarz, założony w XVII w., miejsce spoczynku cadyka Elimelecha z Leżajska (1717-1787), miejsce pielgrzymek chasydów z całego świata.

LUBLIN – *Jesziwat Chachmej Lublin* – Uczelnia Mędrców Lublina, wzniesiona w 1930 jako największa religijna uczelnia żydowska na świecie; tzw. stary cmentarz, założony XVI w., miejsce spoczynku cadyka Jakuba Icchaka Horowitza, zwanego „Widzącym z Lublina” (1745-1815); tzw. nowy cmentarz, założony na początku XIX w.

PRZEMYŚL – tzw. nowa synagoga, wzniesiona na początku XX w.; tzw. nowy cmentarz, założony na początku XIX w., największy cmentarz żydowski w województwie podkarpackim.

ROPCZYCE – cmentarz, założony w XVIII w.

RYMANÓW – barokowa synagoga z XVII w. oraz cmentarz, na którym spoczywa cadyk Menachem Mendel z Rymanowa (1745-1815).

SANOK – synagoga stowarzyszenia *Jad Charuzim*, wzniesiona w XIX w.; synagoga sadogórska, wzniesiona w dwudziestoleciu międzywojennym; tzw. nowy cmentarz, założony w XIX w.

TARNOBRZEG – cmentarz założony na początku XX w., miejsce spoczynku cadyka Eliezera Horowitza z Dzikowa (zm. 1860).

USTRZYKI DOLNE – cmentarz żydowski, założony w XVIII w.

WIELKIE OCZY – synagoga z początku XX w.; cmentarz żydowski, założony w XVIII w.

WŁODAWA – barokowy zespół synagogałny z drugiej połowy XVIII w.

ZAMOŚĆ – słynna renesansowa synagoga, wzniesiona na początku XVII w.; tzw. nowy cmentarz, założony w 1907 r.

Cmentarz, w głębi ohel

Ohel w czasie jorajtu cadyka Elimelecha

Ohel, nagrobek cadyka Elimelecha

Leżajsk to miasto w województwie podkarpackim, położone na skraju doliny Sanu, u podnóża wschodniej krawędzi Płaskowyżu Kolbuszowskiego. Liczy obecnie około 15 tysięcy mieszkańców.

Narodziny miasta

Pierwsza wzmianka o wsi Leżajsk pochodzi z 1354 r. Prawa miejskie nadał osadzie król Władysław Jagiełło w 1397 r. W 1424 r. Leżajsk stał się siedzibą starostwa, co zwiększyło jego znaczenie.

Rozwój miasta, będącego własnością królewską, hamowały najazdy tatarskie. W 1524 r., po kolejnym zniszczeniu Leżajska i uprowadzeniu w niewolę jego mieszkańców, król Zygmunt I Stary przeniósł miasto z doliny Sanu w dzisiejsze, bardziej obronne miejsce. Rozpoczął się wówczas okres szybkiego rozwoju Leżajska; miasto stało się ważnym centrum produkcji sukna oraz handlu zbożem, futrami i innymi towarami, które spławiano Sanem do Wisły, a następnie do Gdańska. W mieście mieszkali głównie Polacy i Rusini.

Początki gminy żydowskiej

Żydzi zaczęli osiedlać się w Leżajsku na początku XVI w.: pierwsza wzmianka o nich pochodzi z 1521 r. W 1538 r. w Leżajsku zarejestrowano siedmiu podatników żydowskich, co oznacza, że liczebność społeczności wynosiła zapewne około 40 osób (jako podatek zarejestrowany był zwykle mężczyzna będący głową rodziny). Społeczność szybko się rozrastała. W 1563 r. w mieście mieszkało 20 rodzin żydowskich, liczących w sumie około 120 osób. Początki zorganizowanej wspólnoty religijnej, czyli kahału (gminy), sięgają I połowy XVII w. Z lat 1626 i 1630 r. pochodzą pierwsze wzmianki o synagodze, a z 1635 r. o cmentarzu, już wówczas *z dawna istniejącym*.

Leżajscy Żydzi utrzymywali się głównie z handlu, a także z produkcji oraz wyszynku piwa i miodu pitnego. W 1635 r. król Władysław IV zezwolił im na *robienie i sprzedawanie słodów, także (...) na warzenie i szynkowanie (...) piwa i miodu*. Tutejsi kupcy żydowscy handlowali rybami, bydłem i skórą. W źródłach znajdujemy również informacje o Żydach zajmujących się rzemiosłem: rzeźnictwem, stolarstwem i snycerstwem. Z lat 1630–1634 pochodzą wzmianki o żydowskim lekarzu imieniem Mojżesz, pochodzącym z Włodzimierza. Należące do wyznawców judaizmu domy znajdowały się przy ówczesnej ulicy Żydowskiej.

Podczas wojen, które dotknęły Rzeczpospolitą w połowie XVII w., miasto poniosło wielkie straty: zostało spustoszone zarówno przez wojska szwedzkie w latach 1655–1656, jak i przez wojska sprzymierzonego ze Szwedami księcia węgierskiego Jerzego II Rakoczego w 1657 r. Pomimo tego w 1662 r. leżajska gmina żydowska liczyła 118 podatników. Jej rozwój, podobnie jak rozwój całego miasta, hamowały epidemie, często nawiedzające Leżajsk na początku XVIII w. Dopiero około połowy tego stulecia liczba mieszkańców zaczęła szybko wzrastać. W 1764 r. leżajski kahał liczył 909 podatników. Posiadał nie tylko synagogę, ale także mykwę, czyli łaźnię rytualną, oraz szpital-przytułek.

Centrum chasydyzmu

Po I rozbiorze Polski w 1772 r. miasto znalazło się na terenie Cesarstwa Austriackiego. Siedzibę starostwa przeniesiono niebawem do Łańcuta, co zapoczątkowało stopniową utratę znaczenia Leżajska. Jednakże w tym samym czasie rosła pozycja tutejszej gminy żydowskiej – działo się to za sprawą cadyka Elimelecha ben Eleazara Lippmana (1717–1787), ucznia Dow Bera z Międzyrzecza. Elimelech osiadł w Leżajsku w 1772 r. i od 1775 r. pełnił funkcję rabina. W swych pismach, m.in. w ko-

Ohel, nagrobek cadyka Elimelecha

Ohel, macewa cadyka Eleazara

Cmentarz, tablica upamiętniająca

mentarzu do *Tory* pt. *Noam Elimelech* (hebr. „Łagodność Elimelecha”, Lwów 1787), zawarł poglądy na temat roli cadyka. Uważał, że jego zadaniem jest podejmowanie decyzji we wszystkich sferach życia wyznawców oraz dążenie do religijnej doskonałości poprzez upadki i duchową przemianę zła w świętość. Dzięki Elimelechowi Leżajsk stał się najważniejszym ośrodkiem chasydyzmu w Galicji, któremu przewodzili następnie jego syn Eleazar (zm. w 1806 r.) i wnuk Naftali (zm. w 1838 lub 1844 r.).

Pod zaborami

W 1785 r. w Leżajsku żyło 756 Żydów, stanowiących 24,6% mieszkańców miasta. Z nastaniem XIX w. Leżajsk stał się małym, prowincjonalnym miasteczkiem, w którego gospodarce dominowała produkcja rzemieślnicza i drobny handel. Po pożarze, który wybuchł w 1811 r., leżajskie skupisko żydowskie zmalało: w 1815 r. liczyło 583 osoby (29,0% ogółu ludności). W latach 1831, 1846 i 1873 Leżajsk był pustoszone przez epidemie cholery. Wiązały się one z klęskami nieurodzaju i spowodowały śmierć wielu mieszkańców, osłabionych głodem. W 1903 i 1906 r. pożary ponownie trawiły miasto; pomimo tego liczba mieszkańców Leżajska rosła, szczególnie w II połowie XIX i na początku XX w. W 1863 r. w mieście zarejestrowano 1 516 wyznawców judaizmu (36,7% ludności Leżajskiej), a w 1913 r. rekordową liczbę 2 592 Żydów, stanowiących niemal połowę mieszkańców miasta (48,9%). Leżajska gmina, do której należeli także Żydzi z okolicznych miejscowości, liczyła w 1900 r. 3 162 wyznawców.

Stosunki żydowsko-chrześcijańskie w Leżajsku nie zawsze układały się dobrze. Główną przyczyną konfliktów była rywalizacja gospodarcza. W 1898 r. sytuacja była tak poważna, że obawiano się wybuchu antyżydowskich rozruchów.

Dwudziestolecie międzywojenne

W okresie międzywojennym liczba żydowskich mieszkańców Leżajska utrzymywała się na mniej więcej stałym poziomie i wynosiła 1 575 osób w 1921 r. (31,7% ogółu mieszkańców) i 1 896 osób przed 1939 r. Żydzi wciąż odgrywali wiodącą rolę w życiu gospodarczym miasta, szczególnie w handlu. W 1932 r. byli oni właścicielami 174 (czyli 92,6% ogółu) sklepów. W Leżajsku działało Żydowskie Zrzeszenie Gospodarcze, Stowarzyszenie Kupców oraz Kasa Kupiecko-Rzemieślnicza. Tuż przed wybuchem wojny funkcjonowały trzy żydowskie szkoły religijne oraz biblioteka.

II wojna światowa i Zagłada

Po wybuchu II wojny światowej we wrześniu 1939 r. Niemcy zajęli Leżajsk i spalili synagogę, a większość Żydów wygnali za San, do radzieckiej strefy okupacyjnej. Dla pozostałych 350 osób utworzono w 1941 r. getto, w którym zamknięto także około 500 żydowskich uchodźców z Kalisza. W 1942 r. większość z nich wywieziono do obozów w Rozwadowie i Pełkiniach oraz do getta w Rzeszowie. Pozostałych rozstrzelano na miejscu.

Po wyzwoleniu Leżajska przez wojska radzieckie nieliczni Żydzi, którzy przetrwali wojnę, powrócili do miasta. W październiku 1944 r. mieszkało tu 33 Żydów. Odrodzenie skupiska żydowskiego było jednak krótkotrwałe; w lutym 1945 r. oddział Narodowej Organizacji Wojskowej napadł na trzy zamieszkane przez Żydów domy i zabił 11 ich mieszkańców. Po tym wydarzeniu większość Żydów opuściła miasto.

Cmentarz, lapidarium
wzniesione przez FODŻ

Cmentarz, lapidarium
wzniesione przez FODŻ

Cmentarz

Ślady obecności

Podczas II wojny światowej Niemcy nie tylko wygnali lub wymordowali ogromną większość leżajskich Żydów, ale także zniszczyli większość świadectw ich kilkusetletniej obecności w tym mieście. Ruiny spalonej przez nich synagogi wykorzystano po wojnie do budowy młyna, a obecnie w miejscu bożnicy stoi pawilon handlowy. Tam, gdzie dawniej mieścił się dwór cadyka Elimelecha (jid. *Elimelechlojz*), dziś znajduje się bank.

Zachował się cmentarz przy ul. Górnej, założony przypuszczalnie w I połowie XVII w., wielokrotnie później powiększany i zajmujący obecnie powierzchnię 2,06 ha. Hitlerowcy zniszczyli większość tamtejszych nagrobków (użyto ich m.in. do brukowania leżajskiego rynku) oraz drewniany ohel (grobowiec) cadyka Elimelecha. W 1940 r. został on rozebrany, a jego wnętrze rozkopano w poszukiwaniu rzekomo ukrytych tam skarbów.

W 1962 r., z inicjatywy rabina Friedmana z Wiednia i przy udziale rabina Mendla Reichberga wzniesiono nowy murowany ohel, który rozbudowano w 1988 r., podczas budowy fragmentu ogrodzenia, prowadzonej przez Fundację Rodziny Nissenbaumów. Wnętrze ohelu składa się obecnie z trzech części: sali z epitafiami oraz osobnych pomieszczeń modlitewnych dla mężczyzn i kobiet. Znajduje się tam nie tylko zrekonstruowany nagrobek Elimelecha, ale także fragment oryginalnej macewy jego syna Eleazara z 1806 r. (będącej najstarszym zachowanym w Polsce nagrobkiem cadyka), epitafia innych synów Elimelecha (Eliezera – zm. w 1813 r. i Menachema Isachara – zm. w 1814 r.), a także jego dalszej rodziny.

Podczas prac renowacyjnych na cmentarzu ustawiono kilkadziesiąt nagrobków wydobytych z nawierzchni leżajskiego rynku. Dziś na terenie nekropolii znajduje się około 100 macew z XIX i z I połowy XX w., z czego jednak tylko kilka stoi na swych pierwotnych miejscach. Co jakiś czas na teren cmentarza wracają kolejne macewy, wciąż odnajdywane w różnych częściach miasta. Obecnie cmentarz jest własnością Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

Choć dziś nie ma już w Leżajsku gminy żydowskiej, wyznawcy judaizmu oraz kulturowa spuścizna polskich Żydów nadal odgrywają istotną rolę życiu miasta. W każdą rocznicę śmierci cadyka Elimelecha (21 dnia miesiąca adar, czyli w lutym bądź w marcu) do Leżajska przybywają liczne pielgrzymki chasydów z całego świata, głównie ze Stanów Zjednoczonych i Izraela. W ostatnich latach liczba odwiedzających miasto Żydów sięga 10 tysięcy. Zostawiają oni na grobie cadyka liczne karteczki z prośbami (jid. *kwitlech*), które, według nich, trafiają do Boga za pośrednictwem Elimelecha.

Na potrzeby licznych żydowskich przybyszów w budynku dawnej mykwy, rozbudowanym w latach 1997–1998 przez Fundację Chasydów pod kierunkiem rabina Simchy Krakowskiego, urządzono salę modlitewną i hotel, a także na nowo uruchomiono łaźnię rytualną.

| Paweł Fijałkowski

Cmentarz

Cmentarz

Cmentarz

Cadyk Elimelech i chasydzi w Leżajsku

Cadyk Elimelech ben Eleazar Lippman (1717–1787), znany jako Elimelech z Leżajska, był jedną z najwybitniejszych postaci w historii chasydyzmu; to dzięki niemu Leżajsk w końcu XVIII w. stał się jednym z najważniejszych ośrodków chasydyzmu na ziemiach polskich.

Elimelech pochodził z okolic Tykocina na Podlasiu i był uczniem Szmelke Horowitza z Tykocina oraz słynnego Dow Bera z Międzyrzecza na Wołyniu, czołowego ideologa i przywódcy XVIII-wiecznego chasydyzmu. Przed przybyciem na Podkarpacie przez wiele lat wędrował po Rzeczypospolitej, głosząc swoje nauki w różnych gminach żydowskich. W 1772 r. osiadł w Leżajsku, gdzie pozostał do końca życia i gdzie został pochowany.

Ze względu na ogromny wpływ, jaki myśl Elimelecha wywarła na kształtujący się ruch chasydzki, bywa on często nazywany ojcem chasydyzmu na ziemiach polskich; uważa się go także za pierwszego cadyka w Polsce. To właśnie on stworzył teorię religijnej i społecznej roli cadyka jako przywódcy duchowego chasydów. Siedzibę Elimelecha w Leżajsku można nazwać pierwszym dworem chasydzkim w Polsce, chociaż różnił się on jeszcze od typowych dworów, jakie powstawały w XIX w.

Elimelech był także mistrzem i nauczycielem wielu wybitnych cadyków; w gronie jego uczniów znajdowali się tacy późniejsi przywódcy chasydzy, jak Jakub Icchak Horowitz, zwany „Widzącym z Lublina” (1745–1815), Lewi Icchak ben Meir z Berdyczowa (1740–1810), Abraham Jozua Heszeli z Opatowa (1748 lub 1755–1825), Izrael Icchak Hofstein z Kozienic (1733–1814), Dawid ben Szlomo z Lelowa (1746–1813 lub 1814), Cwi Naftali Horowitz z Ropczyc (1760–1827) czy Menachem Mendel

z Rymanowa (1745–1815). Wszyscy oni uważani są do dzisiaj za najważniejszych obok Elimelecha przywódców chasydzkich.

W swoim nauczaniu Elimelech twierdził, że cadyk jest pośrednikiem pomiędzy wiernymi a Bogiem, a także, jak to określał, *jest przyjacielem Boga*. Cadyk powinien być nie tylko przywódcą religijnym i nauczycielem duchowym dla otaczających go chasydów, lecz także pełnić rolę przywódcy społecznego, czyli kierować gminą tak, jak rabin stojący na czele tradycyjnej gminy żydowskiej. Teorię cadykizmu Elimelech z Leżajska wyłożył w napisanej przez siebie pracy zatytułowanej *Noam Elimelech* (hebr. „Łagodność Elimelecha”), komentarzu do *Tory* wydanym w roku śmierci cadyka przez jego syna. Właśnie ta praca stała się obiektem krytyki ze strony przeciwników chasydyzmu, którzy oskarżali chasydów o chęć zdominowania całej społeczności żydowskiej i stała się jedną z przyczyn ciągłych konfliktów pomiędzy chasydami a zwolennikami tradycyjnego judaizmu, do jakich dochodziło w społecznościach żydowskich.

Elimelech z Leżajska słynął nie tylko ze swojej ogromnej pobożności i wiedzy, ale także cudów, których miał dokonywać. Opowieści o tych ostatnich były znane także wśród chrześcijan, którzy często przybywali do cadyka z prośbą o radę i pomoc. Do dzisiaj krąży wiele legend o Elimelechu i jego cudach; opowiadano, że potrafił wyleczyć ludzi uznawanych za nieuleczalnie chorych i rozmawiać ze zwierzętami.

Po śmierci Elimelecha przywództwo nad chasydami w Leżajsku objął jego syn, Eleazar (zm. 1806 r.). Dzięki niemu wydane zostały wszystkie pisma Elimelecha, które wkrótce stały się podstawą literatury chasydzkiej. Młodszy synowie wielkiego cadyka założyli własne dwory chasydzkie w Chmielniku

i Mogielnicy, nie zyskując jednak tak wielkiej sławy jak ojciec. Ostatnim cadykiem z rodu Elimelecha, jaki przewodniczył leżajskim chasydom, był jego wnuk Naftali (zm. 1838 lub 1844). Chociaż śmierć Naftalego oznaczała kres leżajskiej dynastii cadyków, miasto aż do wybuchu II wojny światowej pozostało ważnym ośrodkiem chasydzkim. W Leżajsku działały silne grupy zwolenników cadyków galicyjskich, m.in. z Bełza, Sieniawy i Rozwadowa.

Zgodnie z tradycją nad grobem Elimelecha wybudowano ohel (hebr. „namiot”) – niewielką budowlę, jaką na cmentarzach żydowskich wznosi się nad grobami osób szczególnie zasłużonych. Chasydzi wierzą, że w rocznicę śmierci cadyka (jorcajt) dusza zmarłego powraca na Ziemię; może wtedy wysłuchać prośb żywych i zanieść je przed oblicze Najwyższego. W środowiskach chasydzkich jorcajt charyzmatycznych przywódców religijnych urastają do rangi święta. Chasydzi pielgrzymują do grobów swoich cadyków, świętują radośnie rocznicę połączenia duszy zmarłego ze światem duchowym, zanoszą modlitwy, prosząc o wstawiennictwo, palą świece i ogniska. Istnieje tradycja zapisywania prośb do cadyka na małych karteczkach (z jid. *kwitlech*) i umieszczania ich przy grobie.

Do czasów II wojny światowej, w rocznicę śmierci Elimelecha, przypadającą 21 dnia miesiąca adar, Leżajsk był odwiedzany przez tysiące chasydów. Wierzano, że w tym szczególnym czasie wszystkie problemy są możliwe do rozwiązania: cudownie zawiązywane są małżeństwa, spotykają się dawno niewidziani przyjaciele, a dysputy religijne doprowadzane są do szczęśliwego końca.

Tłumy chasydów przybywających corocznie do Leżajska na grób swego duchowego przywódcy szybko stały się ważnym źródłem dochodu dla wielu stałych mieszkańców miasta – zarówno Żydów, jak i Polaków. Specjalnie dla odwiedzających Leżajsk chasydów w mieście tworzone były miejsca noclegowe i całodobowe jadłodajnie. Również leżajska gmina żydowska była oficjalnie zaangażowana w obsługę ruchu pielgrzymkowego; dzięki jej staraniom i za jej pieniądze wybudowany został dom noclegowy. Gmina próbowała także wprowadzić porządek wśród żebraków, którzy tłumnie przybywali wraz z pielgrzymami. Żeby nie powodowali zadrzańień i nie byli zbyt nachalni, urzędnicy gminni przed 21 adar zbierali specjalnie dla nich jałmużnę wśród żydowskich właścicieli domów, w zamian za którą żebracy mieli modlić się przy grobie cadyka za pomyślność swoich wspomożycieli.

Warto podkreślić, że w moc cudów czynionych przez Elimelecha wierzyli nie tylko Żydzi, ale też chrześcijanie, dzięki czemu miejsce spoczynku cadyka otoczone było powszechnym szacunkiem. Szczególnie zmienna jest opowieść o tym, że gdy w okresie międzywojennym wandalę dopuścili się profanacji ohelu, a kilku z nich zaczęło potem chorować, zarówno Żydzi, jak i Polacy uznali to za akt uczyniony przez ducha cadyka i wskazujący, że o jego grób powinni dbać wszyscy.

W czasie II wojny światowej, w 1940 r., Niemcy zdewastowali i sprofanowali cmentarz żydowski w Leżajsku, szczególnie wiele uwagi poświęcając ohelowi Elimelecha, który rozkopali w poszukiwaniu ukrytych skarbów. Według legendy, opowiedanej także przez chrześcijan, w momencie, gdy grób cadyka został otwarty, miał on stworzyć oczy i smutnym wzrokiem popatrzeć na wandalę, przez co Niemcy przerwali dewastację cmentarza. Kilka dni po tym wydarzeniu szczątka Elimelecha zostały ponownie pochowane przez Żydów, którzy w tym czasie pozostawali jeszcze w mieście.

Po wojnie uporządkowano cmentarz oraz odbudowano ohel. Dziś miasto na nowo staje się celem pielgrzymek tysięcy chasydów z całego świata, którzy co roku przybywają do Leżajska, by uczcić pamięć swojego przywódcy oraz błagać jego duszę o wstawiennictwo.

Działania na rzecz ochrony dziedzictwa żydowskiego

Dzięki skutecznemu współdziałaniu Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, organizacji żydowskich z Polski i zagranicy oraz władz miasta, ocalałe zabytki kultury żydowskiej w Leżajsku są dziś w stosunkowo dobrym stanie. Pozwala to sądzić, że ślady społeczności żydowskiej przez długie jeszcze lata przypominać będą kolejnym pokoleniom o wielokulturowej przeszłości miasta.

Działania Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego w Leżajsku koncentrują się wokół cmentarza. W październiku 2007 r. staraniem Fundacji na terenie nekropolii wzniesiono lapidarium, w które wmurowano fragmenty rozbitych przez Niemców macew, zabezpieczając je w ten sposób przed zniszczeniem lub kradzieżą. Prace przy budowie lapidarium przeprowadzone zostały dzięki wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W styczniu 2008 r. Fundacja sfinansowała wykonanie i montaż tablicy upamiętniającej społeczność żydowską Leżajską, która umieszczona została na filarze ogrodzenia cmentarza; inskrypcja na tablicy wyryta została w trzech językach: polskim, angielskim i hebrajskim.

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego dąży również do zaangażowania mieszkańców Leżajska w opiekę nad wielokulturowym dziedzictwem ich miasta. W 2006 i 2007 r. Fundacja zorganizowała specjalne warsztaty dla nauczycieli miejscowych szkół, poświęcone kulturze żydowskiej. Mamy nadzieję, że leżajskie szkoły już wkrótce przystąpią do programu edukacyjnego „Przywróćmy Pamięć”, stworzonego i realizowanego przez Fundację, w którym w roku szkolnym 2007/2008 uczestniczy 4 000 uczniów w ponad 130 szkołach z całej Polski. W ramach programu młodzi ludzie odkrywają wielokulturową historię swojej miejscowości, poznają dzieje lokalnej społeczności żydowskiej oraz tradycję i kulturę Żydów, a następnie przygotowują działania publiczne, dzięki którym rezultaty ich pracy stają się dostępne dla mieszkańców miasta.

Unikatowe, wielokulturowe dziedzictwo Leżajska jest także motywem przewodnim „Spotkań Trzech Kultur”, cyklicznej imprezy organizowanej od 2004 r. przez Miejskie Centrum Kultury, a poświęconej wielowiekowemu współistnieniu ludności polskiej, ukraińskiej i żydowskiej. W ramach „Spotkań” odbywają się wykłady popularnonaukowe, koncerty, spektakle teatralne oraz degustacje tradycyjnych potraw.

Niestety, w marcu 2008 r. ohel cadyka Elimelecha został sprofanowany i pokryty antysemitkami napisami, co zdarzyło się po raz pierwszy w powojennej historii Leżajska. Mamy jednak nadzieję, że nigdy już nie dojdzie do podobnych incydentów, a w mieście wkrótce zrealizowane zostaną kolejne pozytywne działania mające przypominać mieszkańcom i odwiedzającym miasto turystom o historii Żydów, którzy przez stulecia współtworzyli krajobraz społeczny miasta, a także przyczyniali się do jego kulturowego i ekonomicznego rozwoju.

Bibliografia:

- Z. Andres (red.), *Z dziejów Leżajskiej i okolic. Zbiór artykułów, szkiców i materiałów*, Rzeszów 1980.
- M. Horn, *Regesty dokumentów i ekscerpty z Metryki Koronnej do historii Żydów w Polsce (1697-1795)*, t. 1-2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1984-1988.
- F. Kiryk (red.), *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, Przemyśl 1991.
- S. Kłos, *Leżajsk i powiat leżajski. Przewodnik krajoznawczy*, Krosno 1998.
- Z. Michalska, *Gmina Leżajsk. Commune Leżajsk*, Leżajsk 2002.
- A. Potocki, *Żydzi w Podkarpackiem*, Rzeszów 2004.
- J. Węgrzyn (red.), *Podstawowe informacje ze spisów powszechnych. Gmina miejska Leżajsk, powiat leżajski, województwo podkarpackie*, Rzeszów 2003.
- M. Wodziński, *Groby cadyków w Polsce: o chasydzkiej literaturze nagrobnej i jej kontekstach*, Wrocław 1988.

Tekst: Paweł Fijałkowski, Robert Kuwałek, Weronika Litwin
 Redakcja: Weronika Litwin
 Projekt graficzny: RZECZYOBRAZKOWE.PL
 Fotografie: Łukasz Giersz, Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego

Informacje i materiały edukacyjne na temat kultury żydowskiej dostępne są na stronie internetowej programu „Przywróćmy Pamięć” www.PAMIEC.FODZ.PL oraz na portalu internetowym POLIN – Dziedzictwo Polskich Żydów www.POLIN.ORG.PL

© by Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Warszawa 2008

ISBN 978-83-61306-28-3

ISBN 978-83-61306-28-3

WWW.FODZ.PL
WWW.PAMIEC.FODZ.PL
WWW.POLIN.ORG.PL